

П. А. ТРУБЧЫК

УВЯДЗЕННЕ ЗЕМСТВА І ПРАБЛЕМА ЭТНАКАНФЕСІЯНАЛЬНЫХ ЗНОСІН У БЕЛАРУСІ Ў ТРЭЦЯЧЭРВЕНСКІ ПЕРЫЯД (1907–1912 гг.)

Падзеі першай буржуазнай рэвалюцыі прывялі да значных змен у грамадска-палітычным становішчы Расійскай імперыі, у тым ліку і Заходняга краю. 3 чэрвеня 1907 г. урадам быў апублікаваны Маніфест аб роспуску II Дзяржаўнай думы і змяненні «Палажэння аб выбарах». Указ пра выбары парушаў заканадаўства, а іменна Маніфест ад 17 кастрычніка 1905 г. і Асноўныя законы Расійскай імперыі (1906 г.), якія забаранялі змяненне сістэмы выбараў у Дзяржаўную думу без згоды думскіх дэпутатаў. Такім чынам, царызм здзейсніў своеасаблівы дзяржаўны пераварот, які азначаў паражэнне рэвалюцыі 1905–1907 гг. і часовую перамогу сіл контррэвалюцыі.

Найбольш поўна нацыянальную праблему ў Заходніх губернях і спосабы яе вырашэння можна ўявіць на аснове матэрыялаў дзейнасці III Дзяржаўнай думы, якая, як вядома, у адрозненні I-га і 2-га скліканняў праіснавала ўвесь адведзены ёй законам тэрмін – з 1907 па 1912 г. Згодна з Указам ад 3 чэрвеня Дума павінна была стаць у палітычным плане больш кансерватыўнай, а ў нацыянальным – больш вялікарускай. У ім падкрэслівалася, што «Дзяржаўная дума павінна быць рускай і па духу», што «іншыя народнасці не павінны з'яўляцца вырашальнікамі чыста рускіх пытанняў» [15, с. 122–123].

У выніку выбарчай кампаніі, якая распачалася ў верасні 1907 г., большасць дэпутацкіх месцаў атрымалі прадстаўнікі правых і акцыябрыстаў. Гэта, па сутнасці, вызначала характар работы і рашэнняў Думы па нацыянальнаму пытанню. Нацыянальная праблематыка трапляла ў поле зроку дэпутатаў не толькі пры непасрэдным звароце да становішча спраў у тым ці іншым этнакультурным рэгіёне, але і ў сувязі з разглядам самых розных пытанняў: – самакіравання, адукацыі і культуры, аграрнай праблемы. Адлюстраваннем складаных і супярэчлівых працэсаў этнаканфесійных зносін, таксама, з'яўляўся перыядычны друк. «Наша ніва» пісала: «Прыглядаючыся бліжэй да агульнага беларускага жыцця, прыкмецім мы ў ім чатыры найважнейшыя бакі ці кірункі, якія кожны беларус імкнецца задаволіць, гэта кірунак духоўных патрэб, грамадзянскіх, палітычных і эканамічных» [10].

Вялікае значэнне ў развіцці міжнацыянальных адносін надавалася прадстаўніцтву ў органах мясцовага самакіравання. Дамініраванне прадстаўнікоў асобных этнасаў сярод меўшых неабходны, перш за ўсё маёмасны, цэнз стымулявала імкненне адміністрацыі, органаў ўлады і шэрагу палітычных партый змяніць парадок фарміравання мясцовых органаў ўлады.

Органы мясцовага самакіравання былі створаны яшчэ пад час рэформы 60-х гг. XIX ст. Па прынятаму 1 студзеня 1864 г. «Палажэнню аб губернскіх і павятовых земскіх установах» былі створаны земствы, якія фарміраваліся на аснове выбараў. Выбарчая сістэма была заснавана на маёмасным і саслоўным цэнзах. Выбаршчыкі падзяляліся на куры: павятовыя землеўладальнікі, гарадскія выбаршчыкі і выбарныя ад сельскіх таварыстваў. Адзначае палажэнне забяспечвала перавагу ў земстве памеснага дваранства. Да канца 70-х гг. XIX ст. земскія ўстановы былі створаны ў 34 губернях Расійскай імперыі. На Беларусь і некаторыя іншыя нацыянальныя раёны палажэнне аб земстве не распаўсюджвалася. Гэта было выклікана тым, што ў заходніх губернях значна было пашырана польскае землеўладанне. У 1865 г. у Гродзенскай, Віленскай, Мінскай і Віцебскай губернях 87,6 % усіх землеўладальнікаў мелі польскае паходжанне. Яны валодалі 87,2 % маёнткаў і 80,4 % уладальніцкай зямлі [17, с. 16]. Пакладзены ў аснову выбарчай сістэмы маёмасна-саслоўны пачатак забяспечваў бы ў земствах гэтых губерняў перавагу польскіх памешчыкаў, чаго царскі ўрад дапусціць не мог.

Пасля паўстання 1863 г. урад праводзіў палітыку падрыву эканамічнага значэння польскага землеўладання ў Заходнім краі і адначасова ставіў мэту стварэння ў Беларусі і Літве надзейнай сацыяльнай апоры самадзяржаўя ў асобе памешчыкаў рускага паходжання.

У красавіку 1903 г. у Віцебскай, Мінскай і Магілёўскай губернях былі ўведзены ўстановы адміністрацыйнага тыпу для вядзення земскай гаспадаркі. Яны ствараліся не на выбарных пачатках, а цалкам па прызначэнню адміністрацыі і толькі ў губернях [5, с. 114].

Пасля трэцячэрвенскага дзяржаўнага перавароту адным з галоўных сродкаў барацьбы з рэвалюцыйным рухам у заходніх губернях царызм выбраў шавіністычную палітыку, накіраваную супраць «іншародцаў» і «іншаверцаў». За падобную палітку выступалі манархічныя партыі і правы друк, якія патрабавалі ўзмацнення барацьбы з «сепаратызмам» у Заходнім краі. Газета «Белорусская жизнь» пісала: «Урад павінен пабудаваць сістэму земскіх выбараў у краі на больш шырокіх пачатках, з прыцягненнем рускага элемента. Няхай тады

земствы будуць недастаткова культурнымі ці нават зусім не культурнымі, але яны будуць рускімі» [1]. На старонках манархічных выданняў знаходзілі адлюстраванне думскія дэбаты аб увядзенні земстваў. «Окраины России» у артыкуле: «Заходняя Русь і галасаванне ў Дзяржаўнай думе» пісілі, што «палякі і іншародцы штучна выкарыстоўваюць любы супярэчнасці ў Думе для распаўсюджвання сярод рускага насельніцтва сумненняў і змяншэння веры ў адзінства рускага народа. Вось ужо – пісала далей газета – падсоўваюцца вучэнні аб «беларусізме» і «украінстве», аб трох рускіх народнасцях. Іх можна стварыць яшчэ некалькі, а моў увогуле колькі хочаце» [12].

Законапраект аб заходнім земстве быў разлічаны на збліжэнне заможнай праслойкі беларускіх і ўкраінскіх сялян з рускімі памешчыкамі і аслаблення ўплыву польскіх памешчыкаў у краі. Часопіс «Крестьянин» пісаў: «У інтарэсах дзяржавы і карэннага насельніцтва земства ў краі павінна быць не іншародным а рускім» [7].

У маі 1908 г. пры абмеркаванні бюджэта Міністэрства ўнутраных спраў па прапанове правых і акцыябрыстаў III Дума прыняла прашэнне ўраду ўнесці законапраект аб земстве ў 9 заходніх губернях, «пры ўмовах уліку справядлівых інтарэсаў рускага насельніцтва краю» [2, стб. 733].

Спачатку прадугледжвалася ўвядзенне земстваў ва ўсіх дзевяці заходніх губернях. Аднак, паколькі ў Віленскай, Гродзенскай і Ковенскай губернях абсалютную большасць буйных землеўладальнікаў складалі палякі, вырашылі спачатку ўвесці земствы ў Віцебскай, Мінскай, Магілёўскай, Кіеўскай, Валынскай і Падольскай губернях. Быў падрыхтаваны законапраект МУС на чале з П. А. Сталыпіным «Аб прымяненні Палажэння аб земскіх установах 12 чэрвеня 1890 г. да Віцебскай, Мінскай, Магілёўскай, Кіеўскай, Валынскай і Падольскай губерняў». Законапраект грунтаваўся на «Палажэнні 1890 г.», але ў яго, у адпаведнасці з нацыянальнымі планамі П. А. Сталыпіна, быў унесены рад істотных змяненняў. Замест саслоўных курый (сялянскай і памешчыцкай) уводзіліся курый нацыянальныя – «руская» і «польская». У «рускую» курый ўключалася праваслаўнае беларускае насельніцтва, а ў «польскую» – каталіцкае. Для таго, каб забяспечыць перавагу ў земстве за рускімі памешчыкамі, памяншалася колькасць гласных ад палякаў [11, с. 82].

Для ўзмацнення ўплыву праваслаўнага духавенства праект прадугледжаў, што яго прадстаўнікі атрымаюць не адно месца ў земскіх выбарчых сходах (як па агульнаму Палажэнню 1890 г.), а тры – ў павятовых і чатыры – ў губернскіх. У земскіх сходах у заходніх губернях атрымаў права прымаць удзел, таксама, прадстаўнік Сялянскага пазямельнага банка. Кіраўніцтва выканаўчых органаў земстваў – старшыні ўпраў, старшыні камісій і іншыя павінны былі належаць да асоб «рускага паходжання» [9, с. 97–98].

Галоўны дакладчык аб увядзенні земства сакратар фракцыі рускіх нацыяналістаў Д. Н. Чыхачоў быў упэўнены, што законапраект распрацаваны «ў тым накірунку, каб у заходніх губернях стварылася безумоўнае рускае земства» [2, стб. 737].

Дзвюма галоўнымі праблемамі, якія прадвызначылі палітычную барацьбу па вынесенаму праекту, сталі нацыянальныя курый і зніжэнне выбарчага цензу.

Кіраўнік Польска-літоўска-беларускай групы Ю. С. Монтвіл яшчэ ў сваім выступленні 29 красавіка 1908 г. ахарактарызаваў становішча «Паўночна-Заходняга краю» як «невыводнае». Ён падкрэсліў, што ў краі фактычна не дзейнічаюць агульнадзяржаўныя законы. Выключнае заканадаўства моцна абмяжоўвае правы карэннага насельніцтва. На думку віленскага дэпутата, толькі чыноўнікі з'яўляюцца паўнапраўнымі жыхарамі Беларусі і Літвы. Адначасова Ю. С. Монтвіл звярнуў увагу на тое, што «ў нас 75 %, а па некаторых ведамствах нават 100 % чыноўнікаў складаюцца з асоб, якія часова знаходзяцца ў краі». Дэпутат выказаўся за адмену абмежавальных законаў, за ўвядзенне поўнай грамадзянскай роўнасці, шырокага самакіравання і земстваў [18, с. 218–219].

Неабходнасць увядзення выбарнага земства ў дзевяці губернях даказаў дэпутат ад Віленскай губерні Г. І. Свянціцкі, які заявіў, што земствы павінны грунтавацца на прынцыпе роўнасці [18, с. 219].

Дэпутат ад Мінскай губерні, член правай фракцыі, рэктар духоўнай семінарыі А. Д. Юрашкевіч бачыў небяспеку ў тым, што ўрадавы праект улічваў палякаў, якія размаўляюць па польску, а беларусы-католікі, якія карыстаюцца беларускай, рускай або маларасійскай мовамі, на яго думку, будуць далучаны да рускай курый, але будуць галасаваць так, як ім скажуць польскія памешчыкі. Павятовы лідэр дваранства з Магілёўскай губерні, член Рускай нацыянальнай фракцыі М. М. Ладамірскі, таксама, баяўся таго, што ў земствы трапяць «падстаўныя асобы», якія будуць абараняць інтарэсы польскіх або

яўрэйскіх уласнікаў [2, стб. 869, 871]. Тым не менш, абодва дэпутаты выступалі за ўвядзенне земства, бачачы ў ім сродак эканамічнага пад'ёму.

Фактычна праграмным стала выступленне ў Думе П. А. Стальпіна па праблеме ўвядзення земства ў заходніх губернях. Ён сцвярджаў, што законапраект «пакладзе канец дальнейшай племянной барацьбе», а «Заходні край ёсць і будзе рускім назаўсёды» [2, стб. 779, 790, 791].

Палітычныя партыі і групы выказалі рознае стаўленне да законапраекта. Асабліваю крытыку выклікала палажэнне аб нацыянальных курыях. Дэпутаты ад Польскага кола не былі згодны з абмежавальнымі мерамі для палякаў, а Руская нацыянальная фракцыя прызнавала гэтыя меры недастатковымі [2, стб. 762].

Палітычная барацьба ў Думе знаходзіла сваё адлюстраванне на старонках газет. «Минское слово» у артыкуле «Трэйці элемент у земстве» заклікала асцерагацца «захопу палякамі земскіх пасадак». «Трэйці элемент у земстве – тлумачыла газета – гэта тыя, хто непасрэдна кантакціруе з мясцовым насельніцтвам – з сялянствам і аказвае ўплыў на яго» [8]. Газета «Окраины России», наадварот адзначала, што «увядзенне земскага самакіравання у заходніх губернях выклікала ўздых рускай самасвядомасці, што ў нас назіраецца ў большасці выпадках толькі ў тыя моманты, калі асабліва праяўляецца моцны ціск іншародцаў на рускую народнасць» [13].

Лідэр Польска-літоўска-беларускай групы Ю. С. Монтвіл лічыў, што ўвядзенне нацыянальных курый выстаўляла на пярэдні план не эканамічнае пытанне, а палітычнае і нацыянальнае. Гэта можа прывесці да таго, што ў земствы і па «рускай», і па «польскай» курый будучы абраны найбольш «крайнія нацыянальныя элементы», а не спецыялісты па земскай гаспадарцы [18, с. 218–219].

Член Краёвай партыі Літвы і Беларусі С. А. Ваньковіч заявіў, што прыняцце законапраекта прывядзе да «земскага самаўпраўства», а не да самакіравання. У прапанове ўрада, на яго думку, выразна чытаецца лозунг вялікарускіх нацыяналістаў

«Расія для рускіх», які прадугледжвае ўсе правы для рускай нацыянальнасці, а ўсе абавязкі – для «іншародцаў». Рэалізацыя гэтага лозунга, як лічыў С. А. Ваньковіч, у тым ліку і праз урадавы законапраект аб земствах, пагражае эканамічным і палітычным аслабленнем Расійскай імперыі [3, стб. 1119–1131].

Адмоўнае стаўленне да законапраекта прадэманстравалі кадэты. Член фракцыі кадэтаў у Думе, прафесар І. Ф. Лучыцкі (Кіеў) звярнуў увагу на тое, што «ў Паўночна-Заходнім і Паўднёва-Заходнім краі існуе славянскае племя, якое мае сваё нацыянальнае аблічча, якое паспела стварыць сваю культуру і сваю літаратуру». Дэпутат звяртаецца да ўлады з пытаннем: «Чаму ж урад адмаўляе ў земстве літоўцам, украінцам, беларусам?» [2, стб. 1028, 1034, 1038]. Кадэты лічылі, што ўвядзенне нацыянальных курый – паказчык грубейшай нацыяналістычнай палітыкі царызму, якая аслабляе дзяржаву на заходніх ускраінах.

Рэзалюцыю, якая адхіляла законапраект, прынялі трудавікі. Яны лічылі, што мясцовае самакіраванне павінна быць пабудавана «на роўным уздзе ў ім усяго мясцовага насельніцтва, без адрознення полу, рэлігіі і нацыянальнасці» [2, стб. 1229]. Дэпутат А. А. Булат, трудавік, лічыў, што дзейнасць урада накіравана да ўзбуджэння нянавісці сялян да польскіх памешчыкаў, у той час як у гаспадарчых пытаннях і польскія, і рускія памешчыкі будучы дзейнічаць у земствах заадно. А. А. Булат прызнаў законапраект «адным з найгоршых», паколькі ён «спрасякнуты духам нацыянальнай нецярпімасці» і накіраваны не толькі на абмежаванне палякаў, «а яшчэ ў большай ступені пазбаўляе ўсялякіх правоў на самакіраванне ўсё мясцовае сялянскае насельніцтва, былі б гэта беларусы, украінцы, латышы або яўрэі, якіх нават да скрынёў выбаршчыкаў не дапускаць» [2, стб. 857].

Правыя партыі падтрымалі ідэалогію праекта, але лічылі недастатковымі антыпольскія меры. Манархічныя выданні друкавалі матэрыялы, накіраваныя супраць «іншародцаў», «польскага засілля» і «нацыянальнага сепаратызму» у краі. Артыкулы выходзілі пад назвамі: «Задачы рускага нацыяналізму ў нашым краі», «Новы паход на Беларусь», «Расія для рускіх», «Беларускі сепаратызм» і інш. [19, 20, 21, 14, 1].

Законапраект быў прыняты Думай з нязначнымі папраўкамі. Але Дзяржаўны Савет 4 сакавіка 1911 г. 92 галасамі супраць 68 адхіліў артыкул аб нацыянальных курыях [4, с. 217–218]. Фактычна большасць членаў Савета выступіла супраць паніжэння маёмаснага цензу, г. зн. павышэння ўдзельнай вагі кулацтва ў земствах заходніх губерняў. П. А. Стальпін быў вымушаны падаць у адстаўку. Але Мікалай II адхіліў яе і даў згоду ўраду на роспуск Дзяржаўнага Савета і Дзяржаўнай думы на тры дні (з 12 па 15 сакавіка 1911 г.) з тым, каб правесці законапраект аб заходнім земстве на падставе 87 артыкула Асноўных дзяржаўных законаў Расійскай Імперыі, што і было зроблена. Такі расклад падзей сведчыў аб крызісе трэцячэрвеньскай сістэмы.

Такі ж прэцэдэнт, у хуткім часе, быў выкарыстаны дэпутатамі ад манархічных партый і ў адносінах да гарадскога самакіравання ў заходніх губернях. 30 лістапада 1911 г. 52 члена Думы выступілі з заканадаўчай прапановай аб дапаўненні некаторых артыкулаў Гарадавога палажэння 1892 года ў

адносінах гарадоў васьмі заходніх губерняў: Віленскай, Віцебскай, Кіеўскай, Ковенскай, Мінскай, Магілёўскай і Падольскай [6, с. 169].

Правыя лічылі, што сярод тых, хто прымае ўдзел у выбарах, домаўладальнікаў, гандляроў і прамыслоўцаў, пераважаюць палякі і яўрэі. Паколькі апошнія згодна з

палажэннем 1892 г. не дапускаліся да самакіравання, «гаспадарамі становішча ў гарадах спрадвечна рускага Заходняга краю фактычна сталі палякі». Гэта супярэчыць, адзначалася далей, інтарэсам рускага насельніцтва і рускай дзяржаўнасці. Аўтары заявы пісалі: «Так як, рускае гарадское насельніцтва ў Заходнім краі належыць да дзяржаўнага ў Імперыі рускага народа, то яно павінна мець прывілеі перад палякамі і астатнімі іншародцамі ў складзе прадстаўніцтва ў гарадскім самакіраванні» [16, л. 2-б, 9]. Яны прапанавалі падзяліць выбарчыя сходы на дзве групы – адна для рускіх гараджан, другая – для ўсіх астатніх.

Заява была перададзена ў камісію па гарадскім справам, якая абмеркавала запыт 17 лютага 1912 г. Камісія падтрымала прапанову аб падзеле выбаршчыкаў па нацыянальных курыях, пасля правядзення спецыяльнага даследавання. Толькі ў сувязі з заканчэннем паўнамоцтваў Думы рэалізаваць ініцыятывы дэпутатаў манархічнага кірунку не ўдалося [16, л. 13-14,2].

У абставінах узмацнення палітычнай барацьбы праект увядзення земстваў аб'яднаў і абвастрыў некалькі праблем Заходняга краю – аграрна-сялянскую, нацыянальную, рэфармавання мясцовага кіравання. Беларускае нацыянальнае буржуазія, прадстаўленая ў асноўным кулацтвам, у выніку сваёй слабасці арыентавалася на саюз з рускім памесным дваранствам і спадзявалася задаволіць свае эканамічныя інтарэсы за кошт польскіх памешчыкаў. Значная частка каталіцкага беларускага кулацтва ішла за польскімі памешчыкамі і ксяндзамі. На першы план яна, таксама, ставіла вырашэнне класавых і эканамічных пытанняў.

ЛІТАРАТУРА

1. Белорусская жизнь. 1909. 9 февр.
2. Государственная дума. Третий созыв. Стенографические отчеты. Сессия III. Спб., 1910. Ч. 4.
3. Государственная дума. Третий созыв. Стенографические отчеты. Сессия I-V. Спб., 1908-1912. Сессия III.
4. Дякин, В. С. Самодержавие, буржуазия и дворянство в 1907-1911 гг. / В. С. Дякин. Л., 1978.
5. Забаўскі, М. М. Расійская Дзяржаўная дума ў грамадска-палітычным жыцці Беларусі (1906-1917 гг.) / М. М. Забаўскі. Мінск, 1999., 212 с.
6. Зорин, В. Ю. Национальный вопрос в Государственных думах России: опыт законотворчества. / В. Ю. Зорин, Д. А. Аманжинова, С. В. Кулешов. М. : Русский мир, 1999., 520 с.
7. Крестьянин. 1910. № 16.
8. Минское слово. 29 марта 1912.
9. Националисты в 3-й Государственной думе. Спб., 1912.
10. Наша ніва. 1912. № 2.
11. Обзор деятельности Государственной думы третьего созыва. 1907-1912 гг. Спб., 1912. Ч. 2.
12. Краины России. 1910. 15 мая.
13. Краины России. 28 мая. 1911.
14. Краины России. 29 марта. 1908.
15. Политическая история XX века: Сборник документов и материалов. – М: Изд-во политической литературы, 1991.
16. РДГА. Ф. 1278. Воп. 2. Спр. 2436.

17. Самбук, С. М. Общественно-политическая мысль Белоруссии во II половине XIX в. / С. М. Самбук. Мінск, 1976.

18. Смалянчук, А. Ф. Паміж краёвасцю і нацыянальнай ідэяй. Польскі рух на беларускіх і літоўскіх землях. 1864 – люты 1917 г. / А. Ф. Смалянчук. – СПб.: Неўскі прасцяг, 2004. 406 с.

19. Северо-Западная жизнь. 2 авг. 1912.
20. Северо-Западная жизнь. 14 янв. 1914.
21. Северо-Западная жизнь. 4 февр. 1914